

ПАЛАНІЗМЫ Ў МОВЕ СПРАВАВОДСТВА БССР (1920–1930-я Гады)

Розныя аспекты ўзаесмадачынення ў польскай і беларускай літаратурных мадыркоў 1920–1930-х гадоў аналізаваліся многімі беларускімі даследчыкамі: І. К. Германовічам [3], А. І. Жураўскім, І. І. Крамко [4], Л. М. Шакуном [11], А. Я. Баханьковым [1], С. М. Запрудскім [5, с. 180–198], Г. І. Кулеш [8] і іншымі. Тым не менш, некаторыя пытанні, звязаныя з выкарыстаннем паланізмаў у беларускай мове ў акрэслены перыяд, патрабуюць далейшага вывучэння і ўдакладнення. У прыватнасці, маладаследаваным застасцца пытанне пра ролю паланізмаў у беларускай справаводчай традыцыі, якая закладвалася менавіта ў першыя дзесяцігоддзі існавання БССР.

Спецыфіка развіцця адміністрацыйна-канцыляйрскага падстылю беларускай літаратурной мовы ў названы перыяд палягала ў тым, што, з аднаго боку, ён знаходзіўся пад моцным упльвам рускай мовы, паколькі ўсе формы дакументаў і стандарты іх афармлення пераносіліся ў беларускія дакументы тэксты з расійскіх, з іншага боку, развіццё афіцыйна-справаводчага стылю беларускай мовы адбывалася ў межах адзінага мовнага працэсу і было часткай крышталізавання літаратурной мовы, таму ўсе адметныя рысы, якія выяўляліся ў гэтым працэсе, так і інакш знаходзілі адноствораванне ў мове справаводства.

Адной з уласцівасцей беларускай літаратурной мовы 1920-х гадоў быў значны ўплыў на яе лексічны склад польскай мовы, які ісціотна аслабіўшы наступілым дзесяцігоддзі [5, с. 180–181]. У сувязі з гэтym паўстае пытанне, у якой ступені польская мова паўплывала на фарміраванне моўных сродкаў адміністрацыйна-канцыляйрскага падстылю беларускай мовы ў 1920-я гады і што змянілася яе ролі ў 1930-я.

Перыяд беларусізмі і першыя гады пасля яго згортання быў пазнанчы выданнем дапаможнікаў па справаводстве на беларускай мове. У перыяд з 1926 па 1934 год было выдацена не менш за восем спецыяльных дапаможнікаў па справаводстве, выходзілі інструкцыі аб вядзенні дакументаў у розных дзяржаўных установах, ствараліся слоўнікі юрыдычнай і канцыляйрскай тэрміналогіі. Мóўны матэрыял гэтых выданняў дакладна адлюстроўвае заканамернасць развіцця адміністрацыйна-канцыляйрскага падстылю беларускай мовы. У межах гэтага даследавання мы спыніліся толькі на некаторых выданнях [2; 6; 7; 9; 10].

Аналіз лексічнага матэрыялу абраных дапаможнікаў дазваляе сцвярджаць, што найбольшая колькасць запазычанняў з польскай мовы зафіксавана ў самых ранніх выданнях, якія адносіцца да 1926 года, — у невялікім пераходным слоўніку Л. Вашкевіча і ў дапаможніку С. Серады.

Паланізмы — моўная адзінка, запазычаная з польскай мовы. У больш шырокім разуменні да іх адносяцца і тыя слова, што ўвайшли ў беларускую мову праз пасрэдніцтва польскай. Сярод паланізмаў, зафіксаваных у «Расійскай беларускім слоўніку дзея чылгучных мяскомаў» Л. Вацкевіча, вылучаюцца па такіх лексемах, як *расцістасьць*¹, *саля*, *адленца* (у значэнні ‘змена’), *грубна* (‘таўшчыня’), *адпаведальнасць* (‘адказнасць’) і іншыя. Усе гэтыя слова былі пашыранымі ў той час у беларускай мове, пра што сведчыць выкарыстанне іх і ў іншых лексікаграфічных краінцах (напрыклад, у ПРБС–24). Ужыванца ў слоўніку Л. Вацкевіча і не зафіксаваны ў слоўніку М. Байкоў і М. Гарэцкага паланізмы — напрыклад, *варункі*, *наружнычце* (‘злouжыванне’) і некаторыя іншыя.

Істотны ўплыў польская мова аказала і на лексіку «Дзелавода» С. Серады. Выданне змяшчча ўзоры некаторых дакументаў, споўнік канцылярскіх тэрмінаў і ўстойлівых словамузчэнняў, пашыраных у мове справаводства.

Аўтар выкарыстоўваў такія паланізмы, як *дажыволчье*, *дажыволнае ўладанье* (‘пакышчавае валоданне’), *жыўельне* (‘харчаванне’), *істома* (‘справы’), *сюбрускую складка* (‘членскі ўзнос’) і іншыя. Уплыў польской мовы выявіўся не толькі на лексічным узроўні, але і на акцэнтуальным (*нагоджэнне*, а не *находжэнне*), словаўтаральным (*разводник* як адпаведнік рускаму *разводчыцца*) і правадаральным (*разводнік*, *сінгаксічным* (*чакаль на каго*, *здаць да другу*), *карыйстаць з чаго*). З пэўнай доўгай умоўнасці да семантычнай паланізму можна аднесці слова *веку* у значэнні ‘узрост’. У такім значэнні слова ўжывалася яшчэ ў старабеларускай мове, аднак у 1930-я гады яно было вышеснена адпаведнікам *узрост*.

Адметнасць працы С. Серады ў парадунні з іншымі дапаможнікамі па справаводстве 1920–1930-х гадоў панігае ў тым, што яна з’яўляецца аргынальнай, а не перакладнай. Пры яе стварэнні аўтар карыстаўся слоўнікамі М. Гарэцкага і М. Байкоў, В. Ластоўскага, іншымі лінгвістычнымі працамі, атаму ў тэзісе «Дзелавода» найбольш выразна выяўлены тэндэнцыі развіцця літаратурнай мовы таго часу. Гэтым глумачыша і вілкай колъкастю запазычання з польскай мовы. Відавочна, С. Серада пры выбары паміж запазычаннем з рускай і польскай моў аддаваў другому.

Адваротнай пазіцыі прыгрываліваўся перакладнік «Інструкцыі і правілаў аб справаводстве па асабовому складу», што пабачыла свет у 1928 годзе.

У тэксце «Інструкцыі» ўжыванца некаторыя паланізмы, аднак колъкастю нязначнай. *слабодчнае лейцуда*, *памонік*, *майсузавасць* і некаторыя іншыя. Непасядлоўна выкарыстоўвалоша ў тэксце прыслоўі, утвораныя паводле польскай словаўтаральнай мадэлі з дапамогай суфікса -e: *сутаматычне*, *катэгорычне*, *практычне*, *систематычне*. Іншыя прыслоўі запісаны з характэрным для беларускай мовы суфіксам -a: *безнаадзепна* і іншыя.

Паланізмы, задржаваныя ў дапаможніках па справаводстве	БНТ–10	РВС–28	РВС–37
Паходжанне [10, с. 11; 5]	Паходжанне Пахаджанне	Пахатак, пахаджэнне, род	Пахаджанне
Век [10, с. 12] Адменнік (варыянт) [10, с. 96]	Век, узрост Адменнік, варыянт	Век, узрост Адменнік, варыянт	Узрост Адменнік Варыянт
Складка (узнос, укладка) [10, с. 97]	Адданне	Уклады, узно- сы, укладка, заплата	Узнос
Відочнасць [10, с. 97]	Відочнасць	Відочнасцьъ, бачнасць	Відомасць, бачнасць
Вінавайца [10, с. 97]	Вінавайца	Вінавайца	Вінвойнік
Довад (доказ) [10, с. 102]	Довад	Доказ, доказ	Доказ, доказ
Выстарчальнасць [10, с. 102]	Выстарчаль- насць	Дастатнасць, заможнасць	Дастатко- васць
Мышканье (жылішча) [10, с. 103]	Жылішча	Памышканье	Жыллё
Застава (залог, заклад) [10, с. 105]	Залог	Застава	Залог
Відоўня (глядзельня) [10, с. 106]	—	Глядзельня	Глядзельны зал

¹ Ілюстрацыйны матэрыял прыводзіцца з захаваннем арфаграфіі арыгінату.

Экесіттар, тым часам як у слоўніку С. Серафы, апрача названага, падаеща яшчэ адзін варыянт перакладу тэрміна — *паасобнік* (відавочны упшыў польскага *օօօօնիկ*). Не ўжываеца ў інструкцыі і слова *затоўка*, яго замяняла словазлучэнне *павітніца гроты* (у пэўным кантэксьце назоўнік *гроты* мог апускацца) [7, с. 6].

З усяго адзначанага вынікае, што ў перыяд 1920-х і 1930-х гадоў упшыў польскай мовы на фарміраванне моўных сродкаў адміністрацыйна-канцылярскага падстылкою беларускай мовы выявляўся неаднолькава. У першае дзесяцігоддзе існавання БССР польская мова была адной з галоўных крыніц запазычання спецыяльнай лексікі, заставалася ўзорам, на які арыентаваліся беларускія лексікографы і лінгвісты. Пры гэтым у слоўнік літаратурнай мовы ўводзіліся не толькі слова, для якіх не было адпаведных беларускіх лексем (напрыклад, ужываліся тэрмін *затоўка*, адпаведнік *нажурнія гроты* ўзінк пазней), не толькі синонимы да слоў з неславянскімі каранямі (*аднінік* замест *варыянт*), але і тая, што пашыралі сінанімічны рады ўласнабеларускіх слоў (*слабодны, канечны і г. д.*). У 1930-я гады стуціця змянілася. Упшыў польскай мовы на беларускую справаводчую лексіку ўгэты час практична сплыніўся.

Скарачэнні

БНТ-10	<i>PBC-28</i>	<i>PBC-37</i>
Маёнтак (двор, маёнасць) [10, с. 107]	Маёнтак, двор	Маёнтак, двор
Гагоўка [10, с. 111]	Гагоўка (капітал)	Гагоўка
Залоднёны (людны) [10, с. 112]	—	Залоднёны, людны
Канечны (патрэбны, неабходны) [10, с. 113]	Патрэбны; неабход- насць	Канечны, ка- нечнапатрэ- бны, неабход- ны, пільны
Платнік (плацежнік) [10, с. 120]	Плацежнік	Платнік
Слабодны [7, с. 25]	Вольны, свабодны	Вольны, павольны, свабодны, вольны свабодны, слабодны
Мейсца [7, с. 18; 5]	Месца	Месца, пляц, пасада
Памоцнік [7, с. 52]	Памоцнік	Памоцнік памагальнік, памагаты, памагач

Асобна варта сказаць пра «вандруйны калькі» [5, с. 163–165]. Нельга выключыць, што такія слоўы моглі трапіць у беларускую мову як запазычанні з польскай мовы. Такія лексічныя адзінкі былі пашыраны у беларускай тэрмінлогіі, у тым ліку справаводчай, у 1920-х і першай палове 1930-х гадоў. Напрыклад, лексема *абежнік* ужывалася ва ўсіх спецыяльных дапаможніках 1920-х гадоў (як синоним прыводзілася і слова *чыркуляр*). Аналагічна і ў падручніку для працоўна-піараўчых установоў, выдадзеным у 1932 годзе, аднак у *PBC-37* фіксуецца толькі лексема *чыркуляр*. У розных дапаможніках 1920–1930-х гадоў ужываліся такія лексічныя адзінкі, як *лякарня, книжня, жывіраніс* і некаторыя іншыя. У слоўніку 1937 года ім адпавядаюць *бальница, бібліятэка, біяграфія*. Гэта таксама ўскосна сведчыць пра імкненне лексікографаў той пары захаваць у слоўніку беларускай мовы як мага меней слоў, сутчных з польскай мовай.

Прыядзём яшчэ адзін прыклад, які адлюстроўвае гэтую тэндэнцыю. У інструкцыі 1939 года паслядоўна выкарыстоўваецца лексічная адзінка

Літаратура

1. Баханькоў, А. Развіціе лексікі беларускай літаратурнай мовы ў савецкі перыяд: сацыялінгвістычны нарыс / А. Баханькоў — Мінск, 1982.
2. Вашкевіч, Л. Расійска-беларускі слоўнік дзеля чытунаочных мясцікамаў / Л. Вашкевіч — Магілёў, 1926.
3. Германовіч, І. Паланімы ў беларускай літаратурнай мове 20-Х — першай палове 30-Х гадоў ХХ ст. / І. Германовіч // Весці АН БССР Сер. грамад. наука. — 1962. — № 2. — С. 86–97.
4. Жураўскі, А. Характар зменшых узаемаадносін беларускай літаратурнай мовы з іншымі славянскімі мовамі ў начатковы перыяд яе фарміравання / А. Жураўскі, І. Крамко. — Мінск, 1973.
5. Запрудскі, С. Беларуское мовазнаніе і развіціе беларускай літаратурнай мовы: 1920–1930-я гады / С. Запрудскі. — Мінск, 2014.
6. Інструкцыя аб парадку вядзення справаводства і грашовых справаў у судовых выканаўцаў / Нар. камісарыят юстыцыі БССР — Мінск, 1939.
7. Інструкцыя і правілы аб справаводстве па асабавому складу. — Мінск, 1928.

8. Кулеш, Г. Іншамоўная лексіка ў заканадаўных тэкстах 1920-х гадоў / Г. Кулеш // Беларуское слово: дыялектнае і запазычанае: зб. арт. па матэрыялах навук. чытанняў, прысв. памяці дан. Е. С. Мяшельскай (26–27 красавіка 2011 г.). — Мінск, 2011. — С. 136–139.
9. Падручнік па справаўдзетву ў папраўча-працоўных установах БССР / скл. В. Власаў. — Ч. 1 : Аператыўнае справаўдзства. — Мінск, 1932.
10. Серада, С. Дзялавод. Узоры афіцыяльных папер. Слоўнік эзгічна-канцылярскіх выразаў і іншыя, патрабны ў дзялаводстве веды / С. Серада. — Мінск, 1926.
11. Шакун, Л. «Усходнія» і «захаднія» краніцы папяўлення лексічных срокаў беларускай мовы / Л. Шакун // Весн. БДУ. Сер. 4 — 1995. — № 2. — С. 22–26.

Agnieszka Goral (*Lublin, Polska*)

OSOBOWE NOMINA SUBJECTI Z FORMANTAMI SLOWOTWÓRCZYM OBCEGO POCZODZENIA W JĘZYKACH WSCHODNISŁOWIAŃSKICH

Przemiotem rozważań w niniejszym artykule są desubstancywne rzeczowniki osobowe należące do kategorii tzw. *nominis subjecti* (N_{sub}) z formantami słowotwórczymi obcego pochodzenia we współczesnych językach wschodniosłowiańskich. Pod pojęciem *nominis subjecti* rozumiane są nazwy osób, wykonujących, jakąś pracę lub podejmujących jakieś zajęcie, przy tym praca ta może mieć charakter staty bądź tymczasowy. Wielkość badanych derywatów to tzw. nazwy zawodowe, utworzone od rzeczowników pospolitych określających między innymi dyscypliny sportu, instrumenty muzyczne, środki transportu, narzędzia pracy, a także wytwory kultury materialnej i niematerialnej. Analizowane nazwy można ująć w perufrazie ‘ten, kto wykonuje czynność związaną z przedmiotem (obiektem, narzędziem, materiałem, miejscem, czasem, sposobem) wyrażonym podstawą słowotwórczą’.

Obiektem opisu są derywaty nieekspresywne, wybrane drogą celowej selekcji z następujących źródeł: *Слоўнік новых слоў беларускай мовы*, red. В. I. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч, Мінск 2009, *Слоўнік новачоўных слоў. Актуальная лексіка*, red. А. М. Булыка, Мінск 2005; *Большой толковый словарь русского языка*, red. С. А. Кузнецов, Москва 2000; *Великий тлумачны слоўнік сучаснай украінської мови*, red. В. Т. Бусел, Ків 2001. Materiał został uzupełniony o derywaty wybrane ze źródeł prasowych i zasobów elektronicznych.

Analizowane formaty słowotwórcze zostały wyabstrahowane jedynie w tych leksmach, które można traktować jako derywaty. Funkcjonujący w języku wyraz